

Azerbaycan'ın Bağımsızlık Tarihinde Sosyalist Bir İsim: Aslan Bey Sefikürdski (1881-1937)

Zeynep AKARSLAN¹

Öz

Tarih boyunca birçok devletin egemenliği altında yaşayan Azerbaycan, bir cumhuriyet olarak ilk bağımsızlık deneyimini 1918-1920 yılları arasında yaşamıştır. Azerbaycan'ın bu bağımsızlık döneminde devletin bekası için çalışan aydınlar sınıfı içinde sosyalist bir isim olarak ön plana çıkan kişilerden biri de Aslan Bey Sefikürdski'dir. Küçük yaşta babasını kaybeden Aslan Bey, ilk eğitimini Gence'de aldıktan sonra Hukuk Fakültesi'ne devam etmiş ve ilk siyasi faaliyetlerine üniversite eğitimi sırasında başlamıştır. Aslan Bey Sefikürdski, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin üçüncü hükümetinin Posta ve Telgraf Bakanı, dördüncü hükümetinin ise Adalet ve Emek Bakanıdır. Sefikürdski hakkında Azerbaycan'da yapılan çalışmalar onun hayatını öğrenmemiz açısından yeterli seviyede olmakla birlikte Türkiye'de Sefikürdski hakkında yapılan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmanın amacı Azerbaycan siyasi tarihinde önemli bir yere sahip olan Aslan Bey Sefikürdski'nin tanıtılması ve faaliyetlerinin anlaşılmasını sağlamaktır.

Anahtar Sözcükler

Azerbaycan
Aslan Bey Sefikürdski
bağımsızlık
sosyalizm
Adalet Bakanı
Posta ve Telgraf Bakanı

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 09.01.2022
Kabul Tarihi: 21.02.2022

Doi:
10.20304/humanitas.1055326

A Socialist Name in Azerbaijan's History of Independence: Aslan Bey Sefikurdski (1881-1937)

Abstract

Having been under the sovereignty of many states throughout history, Azerbaijan had its first independence experiences as a republic between 1918-1920. Sefikurdski was one of the people who came to the forefront as a socialist figure among the intelligentsia working for the survival of the state in this period of independence of Azerbaijan. Having lost his father at a young age, he attended the Faculty of Law after receiving his primary education in Ganja and started his first political activities during his university education. He was the Minister of Post and Telegraph in the third government of the Republic of Azerbaijan, and the Minister of Justice and Labor in the fourth government. There are many studies conducted about Sefirkurdski's life, however, there is no independent study about Sefirkurdski in Turkey. The study aims to introduce Sefikurdski, who was an important figure in Azerbaijan's political history, and to understand his activities.

Keywords

Azerbajian
Aslan Bey Sefikurdski
independence
socialism
Minister of Justice
Minister of Post and
Telegraph

About Article

Received: 09.01.2022
Accepted: 21.02.2022

Doi:
10.20304/humanitas.1055326

¹ Dr., Bağımsız Bilim İnsanı, Bursa/Türkiye, zynpakarslann@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3134-2332

Giriş

Avrupa'da XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başında yaşanan gelişmeler kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına aldı. Sanayi Devrimi'yle hızla büyüyen ekonomiler büyük imparatorluklar altında yaşayan halkların yaşam tarzını da etkiledi. Devrimin dünya tarihindeki en önemli sonuçlarından biri de I. Dünya Savaşı'dır. 1914-1918 yılları arasında yaşanan savaşın sonucunda büyük imparatorluklar yerini küçük halk cumhuriyetlerine bıraktı. Savaşın en büyük kaybedenlerinden biri ise Rusya İmparatorluğu oldu. I. Dünya Savaşı'nın ekonomisine vurduğu ağır darbeyi kaldıramayan Rusya İmparatorluğu'nda başlayan çözüme 1917 İhtilali ile son haddine ulaştı. Bu ihtilal, Rusya sınırları içinde yaşayan milletlerin bağımsızlığı için bir dönüm noktasıydı.

1828 Türkmençay Antlaşması ile Rusya hakimiyeti altına giren Azerbaycan topraklarında, XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında oluşmaya başlayan aydınlar sınıfı ve bu aydınların faaliyetleri bağımsızlık yolundaki ilk adımdı. 1905 yılından itibaren hız kazanan basın faaliyetleri, Bakü başta olmak üzere Azerbaycan'ın birçok şehrinde birbiri ardına yaşanan grevler ve Rusya Müslümanlarının örgütlenerek gerçekleştirdiği kongreler Azerbaycan'a 1918-1920 yılları arasındaki bağımsızlık döneminin kapılarını araladı.

1917 yılında Bakü'de gerçekleştirilen Kafkasya Müslümanları Kurultayı'nda dile getirilen bağımsızlık fikri, Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermenilerin bir araya gelerek oluşturdukları Transkafkasya Seyminde vücut buldu. 1918 yılının Nisan ayında bağımsızlığını ilan eden Seymden ilk olarak ayrılan Gürcistan'ın bu tutumu Seymde görev alan Azerbaycan Türklerinin bir araya gelerek Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesini sağladı.

Azerbaycan'ı hem Transkafkasya'da hem de bağımsızlık döneminde temsil eden isimlerden biri de Aslan Bey Sefikürdski'dir. Hakkındaki çalışmaların oldukça kısıtlı olduğu Sefikürdski, Transkafkasya Seyminin Azerbaycanlı temsilcilerinden biri olmasının yanı sıra, 1918-1920 yılları arasındaki kısa bağımsızlık döneminde Azerbaycan meclisine "sosyalist" gruptan dahil olarak Azerbaycan hükümetinin üçüncü ve dördüncü kabinesinde bakanlık görevi üstlenmiştir.

Sefikürdski hakkında Azerbaycan'da yapılan çalışmalar hayatının genel çerçevesini öğrenmemiz konusunda yeterli seviyededir. Ancak ülkemizde Aslan Bey Sefikürdski'nin adına Azerbaycan'ın 1918-1920 yılları arasındaki bağımsızlık dönemini ele alan tüm eserlerde rastlamamıza rağmen henüz Sefikürdski adına yapılmış müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmanın amacı Transkafkasya Seyminde Azerbaycan Türklerini temsil eden, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bir dönem Posta-Telgraf ve Emek Bakanlığı bir dönem ise Adalet ve Emek

Bakanlığı görevlerini yürüten Aslan Bey Sefikürdski'nin Azerbaycan tarihindeki yerinin anlaşılmasını sağlamaktır.

Aslan Bey Sefikürdski'nin Eğitimi ve İlk Yılları

Aslan Ağalar Bey oğlu Sefikürdski, 30 Eylül 1881'de Gence'nin Sefikürd kentinde doğdu. Henüz 9 yaşında iken babasını kaybeden Aslan Bey, annesi ve amcalarının himayesi altında büyüdü. Küçük yaşta babasız kalan Aslan Bey'in annesinin eğitime önem vermesi, Sefikürdski'nin hukuk fakültesine kadar uzanan eğitim hayatının başlangıcı oldu. Bu dönemde Sefikürd şehrinde okul bulunmamasından dolayı Gence'deki akrabalarının yanına gelen Aslan Bey, onların himayesi altında Gence Klasik Gimnazyumu'na başladı ve bu okuldan başarı ile mezun oldu (Çıragzade, 1994, s. 6). Aslan Bey, 1901 yılında mezun olduktan hemen sonra Harkov Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kabul edildi. 12 Temmuz 1902 yılında Harkov Üniversitesi Rektörü'nün St. Petersburg Üniversitesi Rektörüne gönderdiği yazıdan Sefikürdski'nin eğitim hayatına Petersburg'da devam ettiğini öğrenmekteyiz. Adalet Tahirzade, konuyla ilgili yaptığı çalışmasında Sefikürdski'nin St. Petersburg Hukuk Fakültesi'ne geçmesine gerekçe olarak “burada yaşayan ve ona maddi yardım sağlayacak” olan akrabalarını gösterdiğini yazmaktadır (Tahirzade, 2012, s. 6).

Rektörler arasındaki yazışmalardan sonra St. Petersburg Üniversitesi'ne kabul edilen Sefikürdski'nin öğrencilik yılları Rusya'yı 1905 İhtilali'ne götürecektir olan karmaşık olaylara gebe idi. Sefikürdski'de bu dönemde gerçekleştirilen öğrenci hareketlerine faal olarak katılmış, Petersburg'a geçiş yaptığı ilk sene, Mart 1903'te siyasi faaliyetlerinden dolayı üniversiteden ihraç edilmiştir. Yarım dönemlik bu uzaklaştırmadan sonra 1904 yılında yeniden eğitimine başlayan Sefikürdski, 1907 yılında mezun oldu. Bu tarihten itibaren 1917 yılına kadar geçen sürede önce Gence'de yeminli jüri olarak ardından ise Şuşa'da şehir dumasında çalıştı (Rzayev, 2009, s. 26).

Siyasi Faaliyetleri

Aslan Bey Sefikürdski'nin siyasi faaliyetlerinin asıl evresini 1915 yılıyla başlatmak mümkündür. Sefikürdski 1915 yılında Kiev'de St. Petersburg Üniversitesi profesörlerinden Bodulu-de Kurtilin başkanlığında gerçekleştirilen “Gayrı-Rus Milletler Kurultayına” katıldı. Kurultaya Azerbaycan'ın temsilcisi olarak katılan Sefikürdski'ye Kasım Bey Emiraslanov eşlik ederken, kurultayda “Azerbaycan'ın muhtariyeti” fikri savunuldu (Yaqublu, 2018, s. 171). Kiev'de gerçekleşen bu kurultaya Ermenistan ve Gürcistan'ın da temsilcileri katıldı. Azerbaycan'ın sınır komşusu olan bu iki ülkeden özellikle Ermenistan'ın Azerbaycan toprakları üzerindeki asılsız hak iddiaları günümüzde de iki ülke arasındaki ilişkilerin gergin

olmasına sebep olurken, Sefikürdski henüz 1915 yılında gerçekleşen bu kurultayda Azerbaycan'ın sınırları kesin bir dille ifade etmekteydi: “Bakü ve Yelizavetpol (Gence) Guberniyaları, Zakatala Dairesi, Erivan ve Tiflis Guberniyalarının belirli bölümleri” (Çıragzade, 1994, s. 7). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemde Gürcistan ile Borçalı, Karayazı ve Zakatala, Ermenistan ile ise Karabağ ve Zengezur üzerinden gerçekleşen sınır çatışmaları göz önüne alındığında Sefikürdski'nin çizmiş olduğu sınırların önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Sefikürdski, 1919 yılında yayınlanan yazısında kongreyle ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır:

Azerbaycan'da yaşayan halkların tam muhtariyet almaları gerektiği o zaman ilan olunmuştur. Kurultaya iştirak eden Gürcistan ve Ermenistan temsilcileri de aynı görüşteydiler. O zaman halklar arasında sınırlar konusundaki fikir ayrılıkları şimdiye göre nispeten daha azdı. O zaman bildirmiştik ki, Azerbaycan bütün Bakü ve Yelizavetpol guberniyalarını, Zakatala dairesini, Erivan ve Tiflis'in birçok bölümünü kapsamalıydı. Çünkü buralar Azerbaycan Türkleri ile meskundur. Gürcistan ve Ermenistan temsilcileri buna itiraz etmediler. Şuanda ise maalesef, bu meselede anlaşma yoktur (Azərbaycan Hökuməti 1918-1920, 1990, s. 70).

1917 yılında Rusya'da başlayan ihtilal hareketi imparatorluk coğrafyasında yaşayan tüm milletlerin kaderini etkileyecekti. Azerbaycan Türkleri arasındaki bağımsızlık fikri ise bu tarihten önce şekillenmeye başladı. 1900'lerin başından itibaren yer altında örgütlenmeye başlayan siyasi grupların ilklerinden biri olan Difai, Azerbaycan siyasi tarihinde önemli bir yere sahiptir. İhtilal dalgasının tüm milletleri etkilediği 1917 yılında ise Azerbaycan Türklerinin siyasi faaliyetlerinin en önemli dönemi başladı. Bu dönemde Bakü başta olmak üzere Azerbaycan'ın birçok şehrinde kurulan Müslüman Milli Komiteleri ülkenin tamamında var olan anarşiyi kontrol altına almak ve halkın sorunlarına çözüm bulmak için çalıştı. Bu komitelerin en önemli ve faallerinden biri olan Gence Müslüman Milli Komitesi ise Azerbaycan siyasi tarihinin bir diğer önemli siması Nesib Bey Yusufbeyli önderliğinde örgütlenmişti ve üyelerinden biri Aslan Bey Sefikürdski idi (Azərbaycanın İlk Qeyri-Hökumət Təşkilatları, 2013, s. 26).

Aslan Bey'in bundan sonraki faaliyetleri Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1918-1920 yılları arasındaki bağımsızlık dönemi ile iç içedir. Rusya'da 1917 yılında gerçekleşen ihtilalden sonra Tiflis merkezli olarak örgütlenmeye başlayan Kafkasya halkları ilk adımı 11 Kasım 1917'de attı ve Transkafkasya Komiserliği çatısı altında bir araya geldi. Sefikürdski aynı dönemde Eserler Partisi'nin terkiibinden ayrılarak Müslüman Sosyalistler Bloğuna dahil oldu. Sefikürdski'nin liderlik ettiği bu blok, Rusya Kurucu Meclis seçimlerinde 3 kişilik yer kazandı. Ancak meclisin göreve başlamadan dağılması, bu mecliste görev almak için seçilen Azerbaycan

Türkü, Gürcü ve Ermeni temsilcilerinin Şubat 1918'de Transkafkasya Seymini göreve çağırmasına neden oldu. Aslan Bey Sefikürdski, Tiflis merkezli olarak göreve başlayan Seyme Müslüman Fraksiyası'ndan dahil oldu (Səfikürdski, 2005, s. 339).

Sefikürdski, Transkafkasya Seyminde bulunduğu süre boyunca gerçekleştirilen toplantıların neredeyse tamamına katıldı. Müslüman Fraksiyonu'nun Kuzey Kafkasya'nın Kafkasya'ya katılmasıyla ilgili olarak Dağlı Heyeti ile bir araya gelerek gerçekleştirilen toplantısında hazır bulunan Sefikürdski, toplantının sonunda Dağlı halkın sorunlarının çözülmesi için kurulmasına karar verilen 6 kişilik komisyonun üyelerinden biri seçildi (ARDA, f. 970, op. 1, d. 1, l. 3a-4). Transkafkasya Seyminin göreve başladığı döneme kısaca değinecek olursak, 1918 yılının başında I. Dünya Savaşı'nın siyasi ve ekonomik etkileri savaşa katılan tüm devletler ve bu devletlerin sınırları içinde yaşayan halklar üzerinde en ağır şekilde hissedilmekteydi. Kafkasya halkları ise savaşta doğrudan taraf olmamalarına rağmen özellikle Azerbaycan, yer altı zenginliklerinden dolayı Avrupalı güçlerin hedefi halindeydi. Seymi oluşturan Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan Türklerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıklar bu coğrafyada kurulan birliğin uzun ömürlü olamayacağını gösteriyordu. Seym, siyasi olarak gergin bir ortamda göreve başladı. Böyle bir dönemde kısa süreli olarak bağımsızlığını ilan eden Seym, 1918 yılının Mayıs ayında ilk olarak Gürcistan'ın birlikten ayrılmasıyla dağıldı.²

Gürcistan'ın Seymden ayrılmasından hemen sonra 27 Mayıs 1918'de olağanüstü bir toplantı gerçekleştiren Azerbaycan temsilcileri Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi konusunu müzakere etti. Müzakereler sonucunda Azerbaycan Geçici Milli Şurası ilan edilirken başkanlığa Mehmet Emin Resulzade getirildi (ARDA, f. 970, op. 1, d. 1, l. 46ax).

Bakü'nün işgal altında bulunduğu dönemde faaliyetlerine önce Tiflis ardından Gence merkezli olarak devam eden Şura, Gence merkezli ilk toplantısını 17 Haziran'da gerçekleştirdi. Aslan Bey Sefikürdski'nin de hazır bulunduğu ve kapalı oturum olarak gerçekleştirilen toplantının gündeminde Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa ile gerçekleştirilen görüşme³

² Transkafkasya'daki siyasi durum hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Muhanov, 2019).

³ Azerbaycan Milli Şurasının kurulduğu dönemde I. Dünya Savaşı devam etmekteydi. Bolşevik İhtilali neticesinde savaştan çekilen Rusya, Osmanlı Devleti sınırları içinde daha önce işgal etmiş olduğu topraklardan çekilmiş, Transkafkasya hükümetinin temsilcileri ile Osmanlı Devleti arasında yapılan görüşmeler sonuçsuz olarak dağılmış, Gürcistan'ın birlikten ayrılmasından sonra Azerbaycan ve Ermenistan'da bağımsızlığını ilan etmiştir. Azerbaycan Milli Şurası bağımsızlığını ilan ettikten hemen sonra Osmanlı Devleti ile Dostluk Antlaşması imzalamış ve Ermeniler ile Bolşeviklerin işgali altında olan topraklarını kurtarmak için Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Bunun üzerine harekete geçen Osmanlı Devleti, Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusunu bölgeye göndermiştir. Azerbaycan topraklarının Kafkas İslam Ordusunun başarılı operasyonları neticesinde işgalden kurtarıldığı bu dönemde Nuri Paşa'nın Azerbaycan yönetiminde söz sahibi gibi hareket etmesi birtakım huzursuzluklara sebep olmuştur. Milli Şura, Nuri Paşa'nın bu tutumundan dolayı Gence'ye geldikten hemen sonra kendisiyle bir görüşme gerçekleştirmiştir. Kafkas İslam Ordusu Eylül 1918'de Bakü'yü işgalden

vardı. Toplantı sırasında söz alan Sefikürdski'nin konuşması Nuri Paşa'nın Azerbaycan'daki faaliyetlerinin sosyalistler tarafından nasıl anlamlandırıldığına ilişkin olarak dikkat çekicidir:

Biz sosyalistler her zaman Türk taraftarı olduk ve bu yönde çalıştık. Hepiniz bu yöndeki çalışmalarını biliyorsunuz. Ancak Türkler buraya geldikten sonra ilk adımlarını halkın çıkarlarına aykırı yönde attılar. Paşa'nın meclisimizi ve hükümetimizi feshetmek ve kendi takdirine göre hükümet kurmak niyetinde olmasına üzülmemiz gerekir. Korkarım ki bu yol halkı kurtuluşa götürmeyecek, bizi yeni felakete sürükleyecek, Türklere karşı halk arasında hayal kırıklığı yaratacak ve tüm bunların sonucunda Gürcistan ve hatta Ermenistan'ın kontrolüne gireceğiz (ARDA, f. 970, op. 1, d. 1, l. 57-58).

Sefikürdski'nin meclis toplantısında yaptığı bu konuşma “dramatik” olarak nitelendirilebilir. Azerbaycan, tarihin hiçbir döneminde Ermenilerin ya da Gürcülerin yönetimi altında kalmamıştır. Gerçekte de Nuri Paşa kendisiyle görüşmeye gelen Azerbaycan temsilcilerini “yalnızca bir asker olduğunu” ifade ederek danışmanı Ahmed Bey Ağaoğlu'na yönlendirdi. Ağaoğlu da bu görüşme sırasında meclisin halk nezdindeki güvenini sorgulamış ve Türk askerlerinin Müslüman halk ile Azerbaycan hükümeti arasındaki ilişkiye karışmayacağını dile getirmiştir. “Hükümetin istifası yalnızca kendi takdirine ve meclisin kararına bağlıdır” (ARDA, f. 970, op. 1, d. 1, l. 48). Tüm bu açıklamalara rağmen ikna olmayan Sefikürdski, toplantının sonunda yaptığı konuşmasında “Bugüne kadar Türklerin bizim bağımsızlığımızı istediğine ikna ediyorlardı. Bugün bu durumda bir değişiklik görüyorum ve bu nedenle Batum'a derhal bir temsilci gönderilerek bilgi alınmasını öneriyorum” dedi (ARDA, f. 970, op. 1, d. 1, l. 59-60). Ancak Sefikürdski'nin bu teklifi “ülke hükümete bırakılmaz” denilerek göz ardı edildi ve Azerbaycan Geçici Hükümetinin kurulmasına karar verildi. Bunun üzerine açıklama yapan Sefikürdski ise Müslüman Sosyalist Blok adına partisinin temsilcilerinin yeni kurulan hükümette yer almayacağını duyurdu (ARDA, f. 970, op. 1, d. 1, l. 61).

Aslan Bey Sefikürdski, bu tutumundan dolayı ilk hükümete dahil edilmemiş olmasına rağmen İstanbul'da gerçekleştirilmesi planlanan İstanbul Konferansına gönderilecek isimler arasına seçildi. Rusya'nın Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra işgal altındaki toprakları için Kafkasya üzerine ileri harekate başlayan Osmanlı Devleti'nin bu adımı Almanya ile mevcut ilişkilerin gerginleşmesine sebep oldu. Bu soruna diplomatik yollar üzerinden çözüm bulmak,

kurtarmış ve Mondros Ateşkes Antlaşması'nın şartları gereği Kafkasya'dan ayrılmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Türk, 2008; Qafqaz İslam Ordusu: Bakının Azad Edilmesi, 2013).

hem de Kafkasya'da bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerin statüsünün belirlenmesi için İstanbul'da bir konferans toplanmasına karar verildi (Yavuz, 2020, s. 378). Mehmet Emin Resulzade başkanlığında İstanbul'a gönderilen heyette Aslan Bey Sefikürdski, Halil Bey Hasmemmedov, Abdülhamid Kaydebaşı, Ahmet Bey Pepinov, Ekber Ağa Şeyhülislamov, Abbas Bey Atamalıbeyov ve Mehmed Bey Hasmemmedov vardı. Sefikürdski, Resulzade ve Halil Bey Hasmemmedov ile birlikte heyetin resmi üyesi idi (Tevvir-i Efkâr, No: 2496, 25 Haziran 1334 [1918]; İkdâm, No: 7679, 25 Haziran 1334 [1918]; BCA, fon kodu: 930-1-0-0, yer kodu: 2-23-1). Heyet, İstanbul'da bulunduğu süre boyunca birkaç resmi görüşme gerçekleştirmiş ancak yapılması planlanan konferans bir türlü gerçekleşmemiştir (Atı, No: 177, 26 Haziran 1334 [1918]; Vakıt, No: 248, 26 Haziran 1334 [1918]). Bunun üzerine heyet, İstanbul'da geçirilen birkaç ayın sonunda Bakü'ye geri döndü.⁴

Bakü'nün işgalden kurtarılmasından sonra 7 Aralık 1918'de açılan Azerbaycan Milli Meclisi'ne seçilen üyeler arasında ise Aslan Bey Sefikürdski vardı. Sefikürdski aynı gün Azerbaycan Meclisinin açılması vesilesiyle İttihad Partisi tarafından önerilen siyasi suçları af komisyonu için adı geçen isimlerden de biriydi (Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika (1918-1920) Parlament, 1998, s. 18-19).

Sefikürdski af tasarısı ile ilgili olarak şöyle bir konuşma yapmıştır:

Dökülen kanlar bizi bu günlere getirdi ve bağımsızlığımızı yükseltti; onları unutmayalım. ... Millet için kutsal fikir yolunda çalışanlar suçlu kabul edilmemelidir. Bugün küçük bir Türk parlamentosu açıldı. Bu meclisimiz gözlerde bir ağ gibidir. Birçok emperyalist onu görmek bile istemiyor. Cumhuriyetimize Türkiye Cumhuriyeti değil Azerbaycan Cumhuriyeti dedik ki, bütün vatandaşlarımız ortak bir vatana sahip olsun. Azerbaycan'da herkes özgürce yaşmalıdır. Hiç kimse ayrımcılığa maruz kalmamalıdır. Böylece sosyalizmden şüphe duyanlar gerçek sosyalist olanın kim olduğunu kanıtlasın (Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti (1918-1920) Parlament (Stenoqrafik Hesabatlar), I, 1998, s. 34).

Sefikürdski, bundan sonraki ilk geniş çaplı konuşmasını 20 Aralık 1918 tarihli meclis oturumunda gerçekleştirdi. Oturumun en önemli meselesi Gürcü ve Ermeniler arasında gayri-resmi olarak başlayan savaş üzerine Ermeni askeri birliklerinin Azerbaycan sınırlarına geçip Zengezur, Şuşa ve Cebayıl kazalarına girmesiydi. Gelen haberlere göre Ermeniler girdikleri şehirleri yıkmaktaydı. Konuyla ilgili konuşan Sefikürdski, Avrupa'nın politikalarını eleştirmektedir.

⁴ Heyetin İstanbul'da bulunduğu dönem boyunca yaptığı çalışmalar ve heyet başkanı Mehmet Emin Resulzade'nin Azerbaycan'a gönderdiği mektuplar ile hazırlanan kıymetli bir çalışma için bk. (İmanov, 2006).

Avrupa devletlerinin siyaseti Avrupa'da ve Asya'da yaşayan milletleri karşı karşıya getirmekte ve sonucunda şehirler dağılmakta, köyler yıkılmakta, çocuklar evsiz kalmakta, aileler de yersiz olarak çöllere düşmektedir. Biz bütün gücümüzle çalışmalıyız ki: savaş olmasın ve bunun için sesimizi yükseltip protesto etmeliyiz. Çünkü büyük devletler savaş yasalarına göre savaşıyorlar. Esirlere ve tarafsız kimselere el uzatmıyorlar. Küçük milletler ise savaşıırken bunu gözetmiyor. Bu olayların karşısını almak içinse çeşitli yollar var ki bu da itiraz etmektir. Ayrıca bu itilafli meseleleri halletmek için bir konferans toplanmalıdır. Kafkasya'daki cumhuriyetleri oluşturan üç halk bir araya gelerek bu meseleleri değerlendirmeli, parlamentomuz da bu konuda çalışmalıdır (ARDA, f. 895, siy. 1, iş. 1, vr. 38-48).

Sefikürdski'nin bu genel eleştirisi ve konferans teklifinden kısa bir süre sonra önce Tiflis'te ardından ise Ermenistan ile Azerbaycan'ın katılımlarıyla birer konferans toplandı. Ancak bu konferanslar sonuçsuz olarak dağıldı.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin birinci ve ikinci hükümet kabinesinde yer almayan Sefikürdski, 26 Aralık 1918-14 Nisan 1919 tarihleri arasında görev yapan üçüncü kabinede resmi olarak yer almaktadır. Aslan Bey, üçüncü hükümet kabinesinde Müslüman Sosyalist Blok'un temsilcisi olarak Posta ve Telgraf Bakanı olarak yer aldı (Balayev, 1998, s. 244-245). Sefikürdski, kısa süreli olan bu görevi boyunca yaptığı çalışmalarla Azerbaycan'ın posta-telgraf hattının gelişimine büyük katkı sağladı. Onun başkanlığı döneminde, Sefikürdski'nin teşebbüsü ile Azerbaycan'ın farklı bölgelerindeki posta ve telgraf kurumları restore edildi ve telefon santralleri faaliyete geçti. Aslan Bey, bakanlık yaptığı dönem boyunca iletişim alanındaki kadroların hazırlanması ve eğitimi işine büyük önem verdi. Bu çabaların en önemli kanıtı ise 1919 yılında Bakü'de faaliyete başlayan özel posta-telgraf okuludur. Sefikürdski'nin konuyla ilgili tek hizmeti de bu değildir. Aralık 1918'den Nisan 1919'a kadar geçen sürede komşu devletlerle olan ikili ilişkilerin düzenlenmesinde de fayda sağlayan Sefikürdski, görev süresinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin amblemini taşıyan posta pullarının basılmasını da sağladı. Buna ek olarak Azerbaycan Türkçesinin yanında Rusça telgraf kağıtları da basılmaya başlandı. Ayrıca 1919 yılının başında Tiflis'te toplanan konferansa katılarak Transkafkasya Cumhuriyetleri arasındaki telgraf hizmetlerinin iyileştirilmesi konusunda çalışmalar yaptı. Bu çabalar sayesinde Gürcistan ile Azerbaycan arasında iki ülkenin büyük şehirleri arasında daimi telgraf hatları kurulması konusunda 10 maddelik bir ön anlaşma imzalandı. Bunun yanı sıra iki ülke arasındaki eşyaların posta yoluyla gönderilmesini sağlamak için bir de sözleşme imzalandı (Rzayev, 2009, s. 26-27). Sefikürdski'nin ilk anlaşmalarını yaptığı konuların geliştirilmesi, devamının sağlanması ve ikili ilişkilerin iyileştirilmesi adına Nisan 1919'da bir konferans daha

gerçekleştirildi. Ancak bu konferansa katılan isimler arasında Sefikürdski'nin adı yoktur (ARDA, f. 970, op. 1, d. 34, l. 5).

Sefikürdski'nin Azerbaycan meclisinde gerçekleştirdiği bir diğerkonuşması 25 Şubat 1919 tarihli on altıncı oturumdadır. Oturumun en önemli konusu ise Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Harbiye Nezaretinin kurulması meselesidir. Yeni kurulan bir cumhuriyetin bağımsızlığını korumak için en önemli unsurun güçlü ve donanımlı bir ordu olduğunun farkında olan Azerbaycan milletvekilleri, meclis toplantılarında bu konuyla ilgili önemli adımlar atarak Harbiye Nazereti'nin kurulması kararını aldı. Ancak yeni kurulan her teşkilatlanmada olduğu gibi bu konuda da eksiklikler mevcuttu. Sosyalistler adına Posta ve Telgraf Bakanı olarak konuşma yapan Sefikürdski, yeni kurulan her orduda olduğu gibi onların da eksikleri olduğunu vurgulamaktaydı. Sefikürdski bir milletin sahip olacağı ordunun önemini ise şu şekilde ifade etmekteydi: “Bir milletin, cumhuriyet ve istiklalini korumak için süngüsü civan askerleri-inkılapçıları olmalıdır” (Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti (1918-1920) Parlament (Stenoqrafik Hesabatlar), I, 1998, s. 229).

Mart 1919 yılında Azerbaycan'ın üçüncü hükümetinin istifa etmesi üzerine, dördüncü hükümet Nesib Bey Yusufbeyli tarafından kuruldu. Sefikürdski, nisan ayında kurulan bu yeni hükümetin Adalet ve Emek Bakanı idi ve bu görevi Aralık 1919'a kadar sürdürdü (Agamaliyeva-Hudiyev, 1994, s. 44). Hukuk Fakültesi mezunu olan Sefikürdski, bu görevi devam ettirdiği süre boyunca yaptığı yeniliklerle Azerbaycan'ın adalet sisteminde önemli gelişmeler sağladı. Sefikürdski, Adalet Bakanı olduğu dönemde adalet sisteminin işleyişi için önemli tedbirleri hayata geçirdi. Sefikürdski'nin yol göstericiliği ile Azerbaycan'da ilk defa olmak üzere Adalet Bakanlığı bünyesinde hukuk bilimi üzerine bir kütüphane kurulması sağlandı. Aynı dönemde Azerbaycan Mahkemeleri bünyesinde yeminli müvekkiller şurası kuruldu. Sefikürdski, Azerbaycan'ın adalet sisteminde milli kadroların artırılması meselesine de büyük önem verdi. Bu sebepten mahkeme bünyesinde çalışmak üzere kabul edilen kimselerin devletin resmi dili olan Azerbaycan Türkçesini bilmesini zaruri gördü. Sefikürdski'ye göre “Halk mahkemeye değil, mahkeme halka hizmet etmeliydi”, bu nedenle yerli mahkemeler de hızla artırılmalıydı. Sefikürdski bu amacına nail olabilmek için Şeki, Şuşa ve Kürdemir'de üç yeni daire mahkemesi açmayı başardı (Əliyeva, 2013, s. 10). Bu dönemde yine Sefikürdski'nin başkanlığında hükümete sunulan yönergede ciddi tedbirlere dikkat çekilmekteydi. Adalet Bakanlığı ve buna bağlı mahkeme organlarının çalışmasında köklü değişiklikler yapmayı amaç edinen Sefikürdski, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin birçok bakanlığında, yönetim teşkilatında ve diğerkonuşmada israfla mücadele etmek, rüşvet

olaylarını azaltmak ve diğer suçları ortadan kaldırmak için bir dizi tedbirlerin hayata geçirilmesini öngören 8 kişilik “Teftiş-İstintak Komisyonu” kurulması yönündeki kanun lahiyasını hükümete sundu (Təftiş-İstintaq Komissiyası, 2005, s. 22, 399). Kanun lahiyası 27 Temmuz 1919'da kabul edildi (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920) Parlament (Stenoqrafik Hesabatlar), I, 1998, s. 651-652). Sefikürdski, bir hukukçu olarak Adalet Bakanlığı görevine getirildikten hemen sonra Azerbaycan'ın tamamında yüksek mahkemelerin tesis edilmesi, adalet mahkemelerinin faaliyetlerine halkın daha fazla katılması, cinayet hukuku üzerine var olan kanunların iyileştirilmesi, yerel mahkemelerin faaliyetlerinin iyileştirilmesi ve mülki hukukun geliştirilmesi için de çalıştı (Çıragzade, 1994, s. 38).

Azerbaycan Cumhuriyeti, 1918 yılında kurulduğu ilk günden itibaren bağımsızlığının Avrupa devleti tarafından tanınması için çalıştı. Bunun için Ali Merdan Topçubaşı başkanlığında Paris'e temsilci gönderen Azerbaycan'ın tüm çalışmaları 11 Ocak 1920'de sonuç verdi ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı Avrupa devletleri tarafından tanındı. 14 Ocak 1920'de gerçekleştirilen meclis oturumunda bu konu gündem olmuş, Sefikürdski ise Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınmasını kutlamak için bir konuşma yapmıştır:

Böyle büyük başarılarla ve muvaffakiyetlere ancak halkın mücadelesi ile ulaşılabilir. Öyle de oldu. Kanaatimizce tüm dünya emekçileri birleşme bağımsızlıklarını elde edemezlerdi. Onun için hiçbir millet bir başkasına göz dikmesin, her zaman bir başkasını umar, bir gözümüz doğuya diğeri başkasına bakarsa hiçbir şey yapamayız. Halkımız bu bağımsızlığı tanıttı. Azerbaycan bir buçuk iki yıldır varlığını sürdürüyor. Neden bu bağımsızlığı o vakit değil de iki gün önce tanıdılar. Bunun bir sebebi var. Çünkü biz bağımsız yaşayabileceğimizi kanıtladık. Toplarını tüfeklerini başkasının ellerine verenler Lenin'in eline esir düştüklerinde anladılar ki, gittikleri yol yanlıştır. İşte o zaman Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıdılar. Ona göre yaşasın bağımsızlığı bir günde tanınan Azerbaycan ve Gürcistan halkı... (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920) Parlament (Stenoqrafik Hesabatlar), II, 1998, s. 533-534).

Sefikürdski'nin Azerbaycan'ın siyasi tarihi açısından önemi üzerinde durduğumuz bu çalışmada belirtmek istediğimiz bir husus, Aslan Bey'in Azerbaycan'ın Nisan 1920'deki Kızıl Ordu işgaline kadar geçen sürede gerçekleştirdiği neredeyse her meclis toplantısına katılmış olmasıdır. Konuşmalarında daima sosyalist olmasını ve sosyalizmi öne çıkaran Sefikürdski'nin Çiçerin tarafından dönemin Azerbaycan Dışişleri Bakanına gönderilen ittifak teklifine⁵, karşı verilmesini istediği yanıt da dikkat çekicidir.

⁵ Bu dönemde hem Rusya hem de Kafkasya için büyük bir tehdit olan Denikin, Rus İç Savaşı'nın önemli komutanlarından biridir. Sovyet Rusya'nın Halk Komiseri Çiçerin Denikin tehlikesini bertaraf etmek istediği bu dönemde Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'na defalarca başvurarak Denikin'e karşı ittifak teklifinde bulunmuş

Beyler! Gazetelerde Çiçerin'den Dışişleri Bakanına bir telgraf geldiği yazmaktadır. Çünkü Denikin ve onun ordusu yok olmuştur. Bu karşı devrimin öyle bir güç olduğu da bilinmektedir ki bütün milletlerin düşmanı olmuştur. Şimdi Azerbaycan hükümetine Sovyet hükümeti ile askeri ittifak teklif edilmektedir ki, Azerbaycan'da buna tezlikle cevap vermelidir. Halk arasında Denikin tarafından gönderilen bir heyetin geldiğine dair söylentiler dolaşmaktadır. Ancak bunların doğruluğu bilinmemektedir. Siz de biliyorsunuz ki bu iş bir sel gibidir. Bu yüzden bu teklif haftalarca tartışılmamalıdır. Her gün bir değişiklik meydana gelmektedir, hükümet ise halkın isteklerini bilmelidir. Biliyorsunuz ki bağımsızlığımız ve varlığımız Derbend ve Petrovsk'a bağlıdır. Derbend ve Petrovsk'un düşman elinde olması bizim için büyük tehlikedir... (Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti (1918-1920) Parlament (Stenoqrafik Hesabatlar), II, 1998, s. 538-539).

Burada dikkat çekmek istediğimiz husus, Sefikürdski'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığını Derbend ve Petrovsk'un işgaline bağlamasıdır. Bu durum Aslan Bey'in Azerbaycan'ın bağımsızlığını sürdürmesi konusunda yanlış bir düşünceye sahip olduğunun da göstergesidir. Bolşeviklerin, 1920 yılının başında kendi iç mücadelesinde sona yaklaşması, I. Petro'dan itibaren sürdürdüğü siyasi mirası üzerine almasıyla nihayete erecekti. Azerbaycan, 1920 yılının Nisan ayında XI. Kızıl Ordu'nun işgaline uğrayarak bağımsızlığını bir kez daha kaybedecekti.

Azerbaycan meclisinin 27 Nisan 1920 tarihli son oturumunda Bolşevik güçlerinin başkent Bakü'ye yaklaşması ve Komünist Parti'nin ülke yönetiminin kendilerine devredilmesi yönündeki ultimatomu tartışmaya açılmıştı. Konuyla ilgili konuşan ve eski Eserler Partisi üyesi olan Sefikürdski, yönetimin Komünist Partisine devredilmesi görüşünü desteklemiştir. Sefikürdski'nin konuşmasının satır araları ise şöyledir:

Hazerat! Doğru, şimdi biz çok mesuliyetli bir zamanda, mesuliyetli dakikalar içindeyiz. Millet için çalışan her bir kişi fakir-fukaranın hakkını korumak için bir hedef belirlemeli ve bu yoldan korkup dönmemelidir. Özellikle de bir yılı aşkın zamandır toplumun kaderini üstlenen milletvekilleri. Hala Azerbaycan meclisinin sol kanadı olan Sosyalist Partisi daima bağımsızlığı savunmuştur. Büyük Rusya inkılabının bize faydası şundan ibarettir ki, o, her bir milletin hükümet teşkilatını ve cumhuriyet meselelerini onların kendisine bırakmış olmasıdır. Millet ise bu yetkiyi kimseye vermez ve vermeyecektir de. Şimdi, bu vakte kadar hiçbir işin başında olmayanlar, mecliste oturmayıp hükümet işine katılmayanlar bize halkın kaderinin kendilerine verilmesini teklif ediyor. ... Şimdi biz ne yapmalıyız? Tabi ki razı olmalıyız. "Elimizde olsa sosyalistler olarak iktidarı kendi elimize alırdık. Ancak gücümüz olmadığı için bunu yapamadık." Biz Azerbaycan komünistlerinin teklifini reddetmemeli, kabul etmeli ve

ancak bu teklifler Azerbaycan'ın Rusya'nın işleri karışmayacağı gerekçe gösterilerek geri çevrilmiştir. Denikin'in bu dönemdeki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Denikine, 1973).

hakimiyeti onlara vermeliyiz. Hükümet yönetimi Azerbaycan komünistlerine verilmeli ve bağımsızlığın müdafaası ve bütün mesuliyeti onların partisine bırakılmalı. Eğer onlar bağımsızlığı koruyamazsa halk kendini savunur ve istediğini elde eder (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920) Parlament (Stenoqrafik Hesabatlar), II, 1998, s. 738-739).

Sefikürdski'nin Azerbaycan yönetiminin Komünist Parti'ye devredilmesi yönündeki bu konuşmasından kısa bir süre sonra Bakü Kızıl Ordu'nun işgaline uğradı. Azerbaycan'ın yönetiminde söz sahibi olan kimselerin çoğu Azerbaycan'ı terk etmek zorunda kalırken Sefikürdski Bakü'de kaldı. Nisan işgalinden sonra Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Halk Adliye Komiseri yardımcısı olarak görev yapan Sefikürdski, 1922 yılında 3 yıl süreyle hapse atıldı. Serbest bırakıldıktan sonra "Azneft" sisteminde hukuk müşaviri olarak görev yapsa da ölümüne kadar takibata maruz kaldı. Aslan Bey, 1937 yılında hayatını kaybederken takibata uğramaktan korkan akrabaları Sefikürdski'nin cenazesini defnedememiş, köyü olan Sefikürd'e haber verilerek cenazesinin teslim alınması sağlanmıştır. Sefikürdski'nin mezarının yeri günümüzde de bilinmemektedir (Azadlıq, 2013, s. 14).

Sonuç

1918-1920 yılları arasında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan için bu dönem birçok önemli devlet adamının ve şahsiyetin ön plana çıktığı görkemli bir zaman dilimidir. Aslan Bey Sefikürdski'de Azerbaycan'ın bağımsızlığı döneminde yaşamış, başta Eser Partisi sonrasında ise Müslüman Sosyalist Blok'ta yer alan önemli bir tarihi şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Devrin önemli eğitim merkezleri olan Gence ve St. Petersburg'da yetişen Sefikürdski'nin eğitim gördüğü şehirlerin kendisinin fikri oluşumuna katkı sağladığı aşikardır. Bu dönemde Gence, Azerbaycan'ın önemli eğitim ve kültür merkezlerinden biriyken, devrimin ayak seslerinin en yakından duyulduğu şehir olan St. Petersburg, Sefikürdski'nin siyasi faaliyetlerine başladığı şehirdir. Hukuk eğitimi alan Sefikürdski'nin mezun olduktan sonra Azerbaycan'ın önemli şehirlerinde görev yapması onun siyasi faaliyetlerinin şekillenmesinde de önemli rol oynadığı kanaatindeyiz. Bu dönemde ortaya çıkan Müslüman Milli Komitelerinin Gence ayağı Azerbaycan siyasi tarihi açısından önemli birçok ismi olduğu gibi Sefikürdski'yi de barındırmaktaydı.

Rusya'da yaşanan 1917 İhtilali'nden sonra Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermenilerin bir araya gelerek oluşturdukları Transkafkasya Seymi uzun ömürlü olmasa da Seymde Azerbaycan'ı temsil eden 44 milletvekilinden biri de Sefikürdski idi. İlk olarak

Gürcistan'ın birlikten ayrılmasıyla bağımsızlık görüşmelerine başlayan Azerbaycan temsilcileri arasında Sefikürdski'de yer almaktadır.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve işgal altında bulunan Bakü'de değil de Gence'de faaliyetlerine başladığı dönemde ilk hükümette yer almayacağını dile getiren Sefikürdski, bu açıklamasından hemen sonra İstanbul Konferansı'na gitmek için oluşturulan heyete üye olarak seçilmiştir. Kaynaklarda açıkça ifade edilmemekle birlikte bu seçimi Sefikürdski'yi Bakü'den uzaklaştırmak olarak yorumlayabiliriz. Henüz bağımsızlığın yabancı devletler tarafından tanınmadığı ve gerçek başkent in işgal altında olduğu bu dönemde geçici hükümetin siyasi olarak aynı tarafta yer almadığı Sefikürdski'nin güçlenmesinden ya da taraftarlarını arttıracığından ya da hükümete yönelik eleştirilerin artmasından çekinmiş olması olası görünmektedir.

Sosyalizmin birbirinden bağımsız farklı birçok tanımlaması vardır. Genel hatlarıyla toplumsal refah ve yükselişin katılımcı demokrasi yoluyla olabileceğini savunan bu görüş, Sefikürdski'nin sosyalizm anlayışıyla benzeşmesi açısından önemlidir. Konuşmalarında sosyalist düşüncelerini açık bir şekilde ifade etmektense faaliyetleri ile ortaya koyan Sefikürdski, Azerbaycan hükümetinin ilk oluşumuna bu sebepten katılmamıştır. Bunun üzerine geçici hükümetin Sefikürdski'yi İstanbul'a göndererek merkezden uzaklaştırması ise Aslan Bey'in Bakü siyasi çevrelerince kabul gördüğünün göstergesidir.

Sefikürdski, bağımsız Azerbaycan'ın varlığını sürdürdüğü süre boyunca Azerbaycan Milli Meclisi'nden yer almış, üçüncü hükümet döneminde Posta ve Telgraf Bakanlığı, dördüncü hükümet döneminde ise Adalet ve Emek Bakanlığı görevini üstlenmiştir. Bakanlıkları döneminde etkin bir politika izleyen Sefikürdski'nin Azerbaycan'daki iletişim ağının kurulmasındaki rolü yadsınamaz. Bunun yanında Adalet Bakanlığı yaptığı dönemde bir hukukçu olarak mahkemelerin iyileştirilmesi ve yaygınlaştırılması, rüşvet ve iltimasın önüne geçilmesi ile israfın engellenmesi için yaptığı çalışmalar yeni kurulan bir cumhuriyetin adli ve mali konularda geliştirilebilmesi için atılmış kayda değer adımlardır. Tüm bu çalışmalar Sefikürdski'nin sosyalizmin halkın çoğunluğuna hizmet eden yararcı bir anlayış ile hareket ettiğinin de göstergesidir.

Burada değinmek istediğimiz bir diğer husus Sefikürdski'nin meclis konuşmalarıdır. Sefikürdski, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığını sürdürdüğü süre boyunca gerçekleştirilen neredeyse her meclis oturumuna katılmış ve fikirleriyle bu oturumlara yön vermiştir. Ancak 2 yıllık zaman diliminde yaşanan her olayın bir makaleye sığdırılmasının olanaksızlığı bu çalışmanın Sefikürdski'yi ön plana çıkaran konularla sınırlandırılmasını gerektirmiştir.

Müslüman Sosyalist Blok'un en önemli temsilcilerinden biri olan Sefikürdski, Azerbaycan'ın işgale uğramasından hemen sonra Bakü'den ayrılan kesimde yer almamış, bir dönem Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Halk Adalet Komiseri yardımcısı görevini üstlenmiştir. Ancak bu çalışmalar, Sefikürdski'nin takibata uğramasına engel olmamıştır. Kızıl Ordu'nun Bakü'ye yaklaştığı dönemde yapılan son meclis oturumunda yönetimin devredilmesi konusunda ılımlı bir konuşma yapmasına rağmen Sefikürdski'nin eski bir Eser Partisi üyesi olduğu unutulmamıştır. Bu sebepten bir dönem hapsedilen Sefikürdski, serbest kaldıktan 1937'deki ölümüne kadar geçen sürede Sovyet Rusya tarafından takibata uğramaya devam etmiştir. Mezarı günümüzde de belirlenememiş olsa da Sefikürdski, Azerbaycan'ın kısa bağımsızlık döneminde aktif olarak yer almış önemli isimlerden biri olarak tarihteki yerini almıştır.

Kaynakça

- Agamaliyeva N. ve Hudiyev, R. (1994). *Azerbaydjanskaya respublika stranitsı političeskoy istorii 1918-1920 gg.*. Baku: Sabah.
- Allahverdiyev, V. ve Mehdiyev, Ş. (Haz.) (1990). *Azərbaycan demokratik respublikası: Azərbaycan hökuməti (1918-1920)*. Bakı: Gənclik.
- Arda, f. 895, siy. 1, iş. 1, vr. 38-48.
- Arda, f. 970, op. 1, d. 1, l. 46ax.
- Arda, f. 970, op. 1, d. 1, l. 57-58.
- Arda, f. 970, op. 1, d. 1, l. 59-61.
- Arda, f. 970, op. 1, d. 34, l. 5.
- Azerbaycan cumhuriyeti milli meclisi reisi Resulzade Mehmed Emin Bey'in muharririmize beyanatı. (26 Haziran 1334 [1918]). *Vakit*, No: 248.
- Azerbaycan heyeti. (25 Haziran 1334 [1918]). *İkdam*, No: 7679,
- Azerbaycan murahaslarıyla mülakat. (26 Haziran 1334 [1918]). *Ati*, No: 177.
- Azerbaycan respublikası devlet arşivi (Arda), f. 970, op. 1, d. 1, l. 3a-4.
- Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin 80 İlliynin Keçirilməsi Üzrə Dövlət Komissiyası (1998). *Azərbaycan xalq cumhuriyyəti (1918-1920) parlament (stenoqrafik hesabatlar)*. I-II Cild. Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı.
- Azərbaycan xalq cümhuriyyəti ensiklopediyası iki cildə*. II. Cild. (2005). Səfikürdski. Bakı: Lider Nəşriyyat, 339-340.
- Azərbaycan xalq cümhuriyyəti ensiklopediyası iki cildə*. II. Cild. (2005). Təftiş-İstintaq Komissiyası. Bakı: Lider Nəşriyyat, 399.
- Balayev, A. (1998). *Azerbaydjanskoye natsionalnoye dvijeniye v 1917-1918 gg.* Baku: Elm.
- Başbakanlık cumhuriyet arşivi (BCA), fon kodu: 930-1-0-0, yer kodu: 2-23-1.
- Çıragzade, V. (1994). Aslan bəy Səfikürdski. Bakı: Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı.
- Denikine, A. (1973). *The white army*. (C. Zvegintsov, Çev.). USA: Hyperion Press. (Orijinal çalışma basım tarihi 1930).
- Əliyeva, İ. (31 May 2013). Əqidəsi xalqına sevgisindən qaynaqlanırdı. *Azərbaycan*, 10.
- Gosudarstvennaya Komissiya po Provedeniyu 80-yi Godovtsını Azerbaydjanskoy Demokratičeskoy Respubliki (1998). *Azerbaydjanskaya demokratičeskaya respublika (1918-1920) parlament (stenoqrafıçeskiye otçeti)*. Baku: İzsatelstvo Azerbaydjan.
- İmanov, V. (2006). *Azerbaycan-Osmanlı ilişkileri 1918*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Muhanov, V. M. (2019). *Kavkaz v perelomhuyu epohu (1917-1921)*, Moskva: Modest Kolerov.

- Mütebaki Kafkas hükümeti murahasaları geldiler. (25 Haziran 1334 [1918]). *Tesvir-i Efkar*, No: 2496.
- Rıhtım, M. Gündoğdu, S. (Haz) (2013). *Qafqaz İslam ordusu: Bakının azad edilməsi*. Bakı: Nurlar NPM.
- Rzayev, R (9 Sentyabr 2009). Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə ədliyyə naziri Aslan Bəy Səfikürdskinin həyatı və fəaliyyəti. *Qanunculuq*, (9), 26-31.
- Tahirzadə, A. (20 Aprel 2012). Peterburqda oxumuş tələbələrımız (Sankt-Peterburq Mərkəzi Tarix Arxivinin materialları əsasında) Səfikürdski Aslan bəy Ağalar bəy oğlu. *Azərbaycan Müəllimi*, 6.
- Türkər, Q. R. (2008). *Qafqaz Türk İslam ordusu Bakı yollarında*. Bakı: Qafqaz Universiteti Qafqaz Araşdırmaları İnstitutu Nəşriyyatı.
- Xidmətləri və yanlışları ilə Səfikürdskilər. (4 Sentyabr 2013). *Azadlıq*, 14. <http://www.anl.az/down/meqale/azadliq/2013/sentyabr/324389.htm>
- Yaqublu, N. (2018). *Cümhuriyyət qurucuları*. Bakı: “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi.
- Yaqublu, N. (Haz) (2013). *Azərbaycanın ilk qeyri-hökumət təşkilatları*. Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı.
- Yavuz, R. (2020). Bağımsızlığının ilanından sonra Azərbaycan heyetlərinin İstanbul'daki fəaliyyətləri və bu fəaliyyətlərin Osmanlı basınındakı yansımaları. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (28), 371-400.